

ДЕТІНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ФАКТОР ДОВГОСТРОКОВОГО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Кубатко В.В., асистент

Сумський державний університет, м. Суми, Україна

У роботі розвинуто теоретичні та прикладні засади щодо проведення процедур детінізації національної економічної системи. Визначено ключові фактори, що впливають на процеси стримування розвитку тіньового сектору національної економіки. Встановлено, що подвоєння прямих податків призводить до зростання частки тіньового сектору на 5%. Зроблено висновки, що для боротьби із тіньовою економікою потрібно вводити непрямі податки. Емпіричні результати доводять, що збільшення рівнів тіньової економіки має негативний та статистично значущий вплив на тривалість життя в групі вибраних країн з перехідною економікою.

Ключові слова: тіньова економіка, національна економіка, детінізація, легалізація, тіньові доходи.

DOI: 10.21272/1817-9215.2017.4-16

ВСТУП

Тіньовий сектор економіки є фактором, що визначає макроекономічну стабільність та розвиток формального сектору національної економіки. Вплив тіньового сектору економіки проявляється в усіх сферах національної економіки та виступає причиною стримування економічного розвитку країни. В період незалежності України частка тіньового сектору економіки коливалася від однієї третьої до більше, ніж половини ВВП країни. Подібні явища визначають актуальність проведення теоретичних та прикладних досліджень щодо детінізації національної економіки для формування ефективного механізму розвитку народного господарства країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження питань функціонування тіньового сектору національної економіки відображено у працях провідних зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких: З. Варналій, П. Гутман, Г. Гросман, С. Роттенберг, В. Танзі, Е. Фейге, В. Базилевич, О. Головатюк, В. Засанський, І. Мазур, В. Мандибура, С. Огреба, Ф. Шнайдер та ін. Проте подальшого дослідження потребують методичні та прикладні підходи щодо визначення причин та заходів детінізації національної економічної системи з метою прогресивного розвитку народного господарства країни.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є узагальнення факторів та причин детінізації національної економічної системи з метою забезпечення сталого розвитку національної економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зниження та розбалансування ефективності економічної політики, викривлення оцінюваних макроекономічних показників є одними із основних наслідків неврахування обсягів тіньової економіки. До того ж значна масштабність тіньової діяльності стає реальною загрозою економічній безпеці країни. Досить тривалий час в нашій країні не приділялася належна увага проблемі зниження обсягів тіньового сектору економіки, проте з кожним роком вона стає все більш актуальною.

На сучасному етапі розвитку для економіки нашої країни стали притаманними відсутність зростання ВВП, зменшення грошових доходів населення, нестабільність національної валюти. Окрім того, нестабільна ситуація на сході країни посилює складність економічних відносин.

В таких умовах виникає об'єктивна необхідність у запровадженні економічної політики, спрямованої на подолання сформованих раніше деформацій. Однією із важливих проблем, що стала на заваді ефективним зрушенням у сфері фінансово-економічної діяльності, стала нелегальна економічна діяльність суб'єктів господарювання [1, с. 62].

Історично виникнення тіньового сектору економіки пов'язують з розвитком інституту державності, виникненням правовідносин між державою та громадянами у вигляді встановлення податкового регулювання. Сучасних форм прояву тіньова економіка набула у 60–70 роках.

Рівень тінізації економіки України в останні роки залишається досить високим та коливається в межах 35 – 55 %, тоді як у більшості розвинених держав він становить 10 – 15 %. Така складна економічна ситуація була спричинена переходом від командно-адміністративної до ринкової економіки пострадянських держав, у тому числі й України, та супроводжувалася збільшенням кількості загроз фінансово-економічній безпеці держави. Особливо актуальною стала загроза тотальної тінізації економіки нашої країни, адже цей процес продовжує набувати все більш масштабного значення [1, с. 62].

Тіньова економіка – явище багатогранне. Існує велика кількість визначень цього поняття. Під тіньовою економікою розуміють приховані економічні процеси, неконтрольовані державою та суспільством та незафіксовані у повному обсязі державною статистикою. Серед основних чинників підвищення рівня тінізації економіки в Україні можна виділити наступні [5, с. 76–77; 6, с. 280,]:

- підвищення рівня збитковості підприємств через перехід суб'єктів господарювання у тіньовий сектор для отримання можливості уникнення впливу податкового тягаря;
- нестабільність на макроекономічному рівні та соціально-політична напруга;
- низький рівень заробітних плат працівників бюджетної сфери;
- зацікавленість окремих працівників державного апарату в отриманні тіньових доходів;
- інтеграція злочинних утворень із суб'єктами економічної діяльності;
- відсутність збалансованої протидії розвитку тіньового сектору з боку законодавства.

Тіньовий сектор економіки включає юридичну діяльність, що здійснюється поза межами правового поля державних органів. До таких видів діяльності відносяться неофіційна праця, що становить більше половини тіньової економіки (офіційно незафіксована з метою уникнення оподаткування заробітна плата, приховування реальних доходів підприємств, що мають значні обсяги готівки).

Зміна рівня тінізації держави має циклічний характер. У період економічної нестабільності зростає безробіття, знижуються наявні доходи, що змушує населення переміститися «у тінь», а підприємців – наймати працівників без офіційного оформлення з метою часткового відображення у звітності фактично нарахованої заробітної плати, таким чином компенсуючи втрату джерел доходу [2, с. 30 – 31].

Детінізація національної економіки – це комплекс заходів економічного, організаційно-управлінського, правового, технічного характеру, спрямованих на побудову організаційно-правової структури впливу на джерела відтворення тіньового сектору економіки.

В нашій країні поняття детінізації економіки розглядається з таких ракурсів: як зниження рівня тіньової економічної діяльності завдяки відповідній державній політиці; як комплекс дій, спрямованих на усунення причин виникнення тіньового сектору національної економіки та формування сприятливого економічного

середовища. Поряд з тим, поняття детінізації деякими дослідниками ототожнюється зі створенням державою таких умов функціонування інституційного середовища, за яких права власності були б гарантовані, а існування тіньової економіки – неефективним. Цей процес повинен поєднувати в собі комплекс адміністративних заходів стосовно тіньового сектору економіки та стимулюючих дій в офіційній економіці щодо виведення неформальної некримінальної економічної діяльності в легальне русло. Процес детінізації повинен передбачати усунення основних причин формування тіньового сектору національної економіки та формування прозорих взаємовідносин між усіма учасниками фінансово-господарської системи. Одним із важливих напрямків сучасної економічної політики має стати легалізація тіньового капіталу та примноження національного багатства [4, с. 69 – 70].

Заходи щодо детінізації національної економіки повинні бути комплексними та стосуватися усіх сфер її функціонування.

1. Запровадження антикорупційних заходів та посилення ринкового регулювання економіки. Необхідним є перехід від застарілих радянських методів регулювання економічних процесів до нових принципів. Зміни повинні стосуватися органів влади та бути спрямованими на боротьбу з надмірною бюрократією. Покращення забезпечення діяльності підприємців дасть змогу значною мірою знизити стимулювання переходити «в тінь» та підвищить ефективність контролю держави за тіньовими операціями.

2. Завдяки змінам у податковій сфері суб'єкти господарювання отримають змогу функціонувати в однакових умовах оподаткування. Окрім того необхідно знизити тиск податкового навантаження та забезпечити ефективне податкове адміністрування. Для цього доцільно було б провести ряд заходів, спрямованих на підвищення довіри бізнесу до держави та збільшення надходжень до держбюджету, скорочення кількості обов'язкових платежів податкових пільг для встановлення рівних умов для всіх платників податків та скорочення стимулів до зменшення кількості випадків зменшення податкових зобов'язань, вирішення проблеми заборгованості із повернення ПДВ, необхідного для забезпечення експорту та посилення довіри бізнесу до держави.

3. Необхідно умовою проведення ефективної політики детінізації національної економіки є реформування банківської системи. Для її забезпечення потрібно поширювати безготівкові розрахунки для повного контролю джерел доходів, відстежувати інформацію про власників банків та небанківських фінансових установ, розробити ефективну систему забезпечення повернення з-за кордону отриманих нелегальним шляхом коштів та активів.

4. Ряд заходів повинен бути спрямований на реформування ринку праці через скорочення відрахувань до пенсійного фонду. Пенсійна система нашої держави є застарілою і неефективною та ґрунтується на радянських принципах. Це стало причиною підвищення видатків з держбюджету на покриття дефіциту пенсійного фонду та пільги для деяких категорій пенсіонерів. Необхідно посилити застосування адміністративних заходів щодо збільшення відповідальності за ухилення від сплати податків і страхових внесків, а також перерозподілити податкове навантаження між роботодавцем та працівником шляхом зміни рівня єдиного соціального внеску та податку на доходи фізичних осіб, одночасно збільшуючи офіційну заробітну плату на підприємствах.

5. Одним із важливих напрямків зниження рівня тіньової економічної діяльності має стати судова реформа, спрямована на боротьбу з рейдерством, зменшення корупції, забезпечення неупередженості судових процесів та незалежності від політичної ситуації в країні [3, с. 34–35].

Проаналізувавши наукові роботи щодо основних факторів тіньової економіки, ми обрали відповідні фактори для оцінки емпіричної моделі формування тіньової економіки. Серед головних пояснювальних факторів моделі тіньової економіки є ВВП на душу населення (у постійних цінах); чистий приплив прямих іноземних

інвестицій; енергоефективність (ВВП на 1 кілограм нафти); рівень безробіття; реальна ціна на енергоносії з урахуванням цін на нафту. Ми також додаємо деякі інституційні змінні та рейтингові змінні, щоб оцінити вплив членства в ЄС, та ефективність з у великомасштабній та маломасштабній приватизації.

Очікується, що збільшення ВВП на душу населення зменшує частку тіньової економіки через низку чинників, включаючи небажання працівників працювати неофіційно та втратити свої соціальні пакети.

Чим нижчі податкові зобов'язання (моральність) громадян, як говориться в роботі [7], тим більший розмір тіньової економіки. Однак у нашому випадку ми не можемо використовувати податкову міру моралі, оскільки відсутні належні дані про наступний показник для країн з перехідною економікою.

Очікується, що прямі іноземні інвестиції (ПІІ) будуть "розумними грошима", вкладені в вітчизняне виробництво, яке за визначенням створює вищу конкурентоспроможність, рентабельність та повинна зменшувати показники тіньової економіки в країнах з перехідною економікою.

З огляду на вищезазначене обговорення, ми можемо побудувати модель оцінки ключових факторів тіньової економіки:

$$ShE_t = F(Y_t, FI_t, UN_t, EE_t, T_t, OP_t, LSPR_t, SSPR_t, EU_t, t_t), \quad (1)$$

де ShE_t – частка тіньового сектору як відсоток ВВП;

Y_t – ВВП на душу населення в постійних цінах;

FI_t – прямі іноземні інвестиції;

UN_t – безробіття молоді;

EE_t – енергоефективність ВВП в розрахунку на 1 кг. нафтового еквіваленту;

T_t – податковий тягар (% ВВП);

OP_t – ціна нафтових енергоресурсів в дол. США;

$LSPR_t$ – інституційний показник ефективності «великої» приватизації (дані ЄБРР);

$SSPR_t$ – інституційний показник ефективності «малої» приватизації (дані ЄБРР);

EU_t – фіктивна змінна ЄС (для країн членів ЄС, 0 – в іншому випадку);

t_t – фіктивна часова змінна (1996-2013).

Опис статистичних даних. Дані для цього дослідження вибрано для групи з 7 країн з перехідною економікою на основі даних Світового банку та Європейського банку реконструкцій та розвитку (ЄБРР) [8-9]. Вибраними країнами є Азербайджан, Болгарія, Білорусь, Грузія, Молдова, Росія та Україна.

Важливим є питання удосконалення податкової системи з метою мінімізації частки тіньового сектору національних економік, так авторські розрахунки для групи країн із перехідною економікою показують, що збільшення частки прямих податків сприяє до зростання частки тіньового сектору національних економік. Результати, представлені в таблиці 1, підтверджують думку про те, що збільшення доходів на душу населення значно зменшує частку тіньової економіки.

Таким чином із таблиці 1, видно, що подвоєння прямих податків призводить до зростання частки тіньового сектору на 5%. Робимо висновок, що для боротьби із тіньовою економікою потрібно вводити непрямі податки та збори для групи вибраних країн, що колись були пов'язані комуністичним блоком.

Поліпшення енергоефективності (у розрахунку ВВП на кг нафти) на 10% збільшує темпи зростання тіньової економіки на 1,5%. Таким чином можемо припустити, що заходи з енергоефективності виконуються значною мірою невеликими компаніями і можуть підвищити рівень тіньової економіки за умов неефективної податкової системи.

Ми провели окремий аналіз того, щоб оцінити як тіньова економіка та інші відповідні фактори впливають на тривалість життя в країнах з перехідною економікою. Результати свідчать, що збільшення рівнів тіньової економіки має негативний та статистично значущий вплив на тривалість життя в групі вибраних країн з перехідною економікою. Останнє можна пояснити тим, що умови праці в тіньовій економіці часто не відповідають соціальним стандартам.

Важливо зазначити, що показники ВВП на душу населення позитивно впливають на тривалість життя, а збільшення ВВП на душу населення на 10% збільшує очікувану тривалість життя на 0,25%. Європейська фіктивна змінна виявилася статистично значимою, а громадяни в ЄС живуть довше в екологічно чистому середовищі.

Таблиця 1 - Взаємозв'язок між часткою тіньової економіки та соціально-економічними факторами розвитку національних економік транзитивних країн за період 1999-20133 pp.*

Random-effects GLS regression				Number of obs = 105	
Group variable: id				Number of groups = 7	
R-sq:				Obs per group:	
within	= 0.1613			min	= 15
between	= 0.9557			avg	= 15.0
overall	= 0.3778			max	= 15
corr(u_i, X) = 0 (assumed)				Wald chi2(9)	= 57.69
				Prob > chi2	= 0.0000
ln_shadow	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
yt	-.0970257	.0601998	-1.61	0.107	-.2150152 .0209638
fit	-.0476484	.031042	-1.53	0.125	-.1084895 .0131928
eu_ept	-.3565495	.1008818	-3.53	0.000	-.5542742 -.1588247
eet	.1466566	.0620268	2.36	0.018	.0250864 .2682269
lspr	-.1359516	.0685035	-1.98	0.047	-.2702159 -.0016872
sspr	.1803085	.0954679	1.89	0.059	-.0068052 .3674222
opt	.4201107	.0822559	5.11	0.000	.2588921 .5813293
ln_taxes	.1373083	.1082991	1.27	0.205	-.0749539 .3495705
ln_d_tax	.0461223	.0255159	1.81	0.071	-.0038879 .0961326
_cons	1.920142	.7697179	2.49	0.013	.4115221 3.428761
sigma_u	0				
sigma_e	.17157806				
rho	0 (fraction of variance due to u_i)				

*Розрахунки автора

Коли ми говоримо про Україну, то не існує чіткого взаємозв'язку між часткою тіньової економіки та тривалістю життя населення (рис. 1).

Рисунок 1 - Логарифмічні значення частки тіньової економіки та тривалості життя населення в Україні за період 1999-2013рр. (авторські розрахунки)

Відсутність явно виражених зв'язків між часткою тіньового сектору та тривалістю життя населення в Україні може бути пояснена тим фактом, що тіньова економічна діяльність тісно пов'язана із формальним сектором економіки і є джерелом доходів суттєвої частки громадян. Таким чином, детінізація національної економіки як комплекс заходів економічного, організаційно-управлінського, правового, технічного характеру має бути спрямованим на розвиток сталого розвитку народного господарства країни.

ВИСНОВКИ

У статті розглянуті теоретичні та прикладні засади детінізації національної економіки. Визначено, що подвоєння прямих податків призводить до зростання частки тіньового сектору на 5%. Зроблено висновок, що для боротьби із тіньовою економікою потрібно вводити непрямі податки. Емпіричні результати доводять, що збільшення рівнів тіньової економіки має негативний та статистично значущий вплив на тривалість життя в групі вибраних країн з перехідною економікою. Останнє можна пояснити тим, що умови праці в тіньовій економіці часто не відповідають соціальним стандартам. У статті визначено, що для України не має чітко виражених зв'язків між часткою тіньового сектору та тривалістю життя населення. Таким чином, можемо робити висновки, що тіньова економічна діяльність тісно пов'язана із формальним сектором економіки і є джерелом доходів суттєвої частки громадян.

У статті висунуто гіпотезу, що заходи з енергоефективності виконуються значною мірою невеликими компаніями і можуть підвищити рівень тіньової економіки за умов неефективної податкової системи.

SUMMARY

The theoretical and applied principles for carrying out procedures for the legalization of the national economic system shadow sector are developed in the work. The key factors that influence the processes of restraining the development of the shadow sector of the national economy are determined. It has been established that doubling of direct taxes leads to an increase in the share of the shadow sector by 5%. It is concluded that in order to combat the shadow economy, it is necessary to introduce indirect taxes. Empirical results show that an increase in the shadow economy levels has a negative and statistically significant impact on the life expectancy of selected transition economies.

Keywords: shadow economy, national economy, shadow economy, legalization, shadow revenues.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бригінець О. О. Детінізація економіки як основа фінансової безпеки держави / Бригінець О. О. // Фінансове право. – 2014. – № 3 (29). – С. 62–70.
2. Варналій З. С. Детінізація економіки як чинник розвитку підприємництва / Варналій З. С., Живко З. Б. // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 4 (29). – С. 29–37.
3. Ведернікова С. В. Детінізація економіки як фактор економічної стабільності держави / Ведернікова С. В. // Економіка та держава. – 2015. – № 11. – С. 33–36.
4. Пірникоза П. В. Теоретична сутність економічної категорії «детінізації економіки» / Пірникоза П. В. // Економічний аналіз. – 2017. – № 4. – С. 65–74.
5. Попова Л. М. Дослідження процесів тінізації в економіці України / Попова Л. М. // Право і безпека. – 2015. – № 1 (56). – С. 76–80.

Надійшла до редакції 8 вересня 2017 р.